

Vissa frågor om Rättsmedicinalverkets hantering av humanbiologiskt material. Även kritik mot myndigheten för att ha brustit i serviceskyldigheten

Beslutet i korthet: Beslutet rör Rättsmedicinalverkets hantering av humanbiologiskt material som tas om hand i samband med rättsmedicinska obduktioner. ChefsJO konstaterar att myndighetens hantering av sådant material till viss del är oreglerad och att ärendet på ett tydligt sätt illustrerar det mycket otillfredsställande i detta förhållande. Regeringen har genomfört en översyn av regelverket för Rättsmedicinalverkets verksamhet, vilken dock ännu inte lett till lagstiftning. ChefsJO lämnar därför över en kopia av beslutet till Regeringskansliet (Justitiedepartementet) för kännedom.

Anmälan

I en anmälan som kom in till JO den 12 februari 2018 framförde AA klagomål mot Rättsmedicinalverket (RMV). Hon anförde bl.a. följande:

Hennes make avled hastigt på grund av sjukdom under sommaren 2016. Kroppen obducerades vid RMV och inget brott misstänktes i samband med dödsfallet. Efter makens begravning framkom det att vissa mindre delar av makens kropp fortfarande förvarades hos RMV. Efter flera påstötningar från henne lämnade RMV ut delarna för gravsättning. Hon har vid flera tillfällen frågat RMV vilket rättsligt stöd myndigheten har för denna hantering samt hur lång tid kroppsdelarna var tänkta att förvaras. Hon fick inte svar på sina frågor men till slut anordnades ett möte mellan henne och företrädare för RMV. Hon tycker att det är anmärkningsvärt att RMV inte informerar anhöriga att myndigheten tar ut delar ur avlidnas kroppar för förvaring. Hon fick av en tillfällighet vetskap om det inträffade.

Utredning

Anmälan remitterades till RMV för yttrande. I sitt remissvar anförde RMV, genom tf. generaldirektören, bl.a. följande:

RMV:s hantering av humanbiologiskt material

RMV:s uppgifter regleras i förordningen (2007:976) med instruktion för Rättsmedicinalverket och myndighetens huvudsakliga roll är att avge utredningar i form av sakkunnigutlåtanden och analyser till andra myndigheter inom rättsväsendet. Det kan t.ex. vara fråga om utredningar av onaturliga dödsfall, droganalyser eller genetiska undersökningar. Inom RMV:s samtliga verksamhetsområden (rättsgenetik, rättskemi, rättsmedicin och rättspsykiatri) hanteras därför humanbiologiskt material från både levande och avlidna personer för olika undersökningsändamål.

Prover av humanbiologiskt material innehåller information om de personer som proverna härrör från vilket ställer höga krav på hanteringen av proverna. RMV har därför genomfört en intern översyn av myndighetens hantering av humanbiologiskt material bl.a. utifrån bestämmelserna i lagen (1995:832) om obduktion m.m. (obduktionslagen). Översynen utgjorde en utgångspunkt för det lagförslag om hantering av humanbiologiskt material vid RMV som föreslås i SOU 2017:80 Stärkt integritet i Rättsmedicinalverkets verksamhet.

RMV:s hantering av det aktuella ärendet

RMV utför rättsmedicinska obduktioner efter beslut av bl.a. Polismyndigheten, se 18 § obduktionslagen. Sådana obduktioner får genomföras även om åtgärden strider mot den avlidnes eller de närståendes inställning, se 17 § obduktionslagen och det finns heller inte någon skyldighet att underrätta de närstående om undersökningen, se prop. 1994/95:148 s. 99. Ärendena omfattas även av sekretess enligt 25 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL) samt i förekommande fall också av förundersökningssekretessen i 18 kap. 1 § OSL.

I det aktuella ärendet genomförde RMV en rättsmedicinsk obduktion på uppdrag av Polismyndigheten för att fastställa dödsorsaken. Vid obduktionen togs prover av humanbiologiskt material i enlighet med 5 § obduktionslagen. Enligt bestämmelsen får organ och annat material tas ut ur kroppen vid en obduktion för undersökning, om det behövs för att syftet med obduktionen ska kunna tillgodoses. Biologiskt material ska läggas tillbaka i kroppen när obduktionen har slutförts, om inte syftet med obduktionen kräver att materialet tas till vara för undersökning under en längre tid. Vid en rättsmedicinsk obduktion tas prover av humanbiologiskt material som läggs i paraffinklossar för fortsatt analys inom RMV:s rättsmedicinska verksamhet. Det kan t.ex. vara fråga om vävnad som behöver undersökas laboratoriemässigt eller på annat tidskrävande sätt, se prop. 1994/95:148 s. 92 f. När proverna har tagits och den rättsmedicinska obduktionen avslutats stängs kroppen och förvaras vid den rättsmedicinska enheten till dess att den lämnas vidare för gravsättning enligt bestämmelserna i begravningslagen (1990:1144). När analysresultaten är klara fortsätter handläggningen av det rättsmedicinska ärendet, bl.a. genom att obduktionsrapporten färdigställs och vävnadsproven som lagts i paraffin undersöks i mikroskop. Kroppen har i detta skede i normalfallet lämnats vidare för gravsättning. Rapporten expedieras slutligen till beställande myndighet. RMV hanterade också det aktuella ärendet på detta sätt.

Hur länge ett prov av humanbiologiskt material bevaras utgår generellt från den beställande myndighetens behov utifrån syftet med den aktuella ärendetypen och hur länge det aktuella provet kan bevaras. Paraffinklossar med humanbiologiskt material bevaras, utifrån syftet med rättsmedicinska obduktioner, tills vidare eftersom det kan bli aktuellt med nya analyser utifrån kompletterande frågeställningar i pågående ärenden, återupptagna polisutredningar eller vid s.k. second opinions bl.a. avseende ouppklarade brott som saknar preskriptionstid eller i ärenden om resning. En förnyad rättsmedicinsk undersökning av materialet kan i sådana fall, även efter en längre tid, vara avgörande för en polisutredning eller en s.k. second opinion och i förlängningen därmed även för domstolarnas prövning.

RMV arbetar kontinuerligt med frågor om bemötande och information till personer vars anhöriga har kommit i kontakt med RMV:s verksamhet. Myndigheten ser därför allvarligt på vad som har framförts i anmälan avseende detta och tar till sig av synpunkterna i det fortsatta arbetet med dessa frågor.

AA kommenterade remissvaret. Hon bifogade ett rutindokument från RMV om utlämnande av humanbiologiskt material samt vissa kvittenser.

Rättslig reglering

Obduktioner m.m.

Enligt 1 § lagen (1995:832) om obduktion m.m. (obduktionslagen) ska den som ska göra ett ingrepp i eller vidta annan åtgärd med en död kropp fullgöra sin uppgift med respekt för den avlidne.

Med obduktion avses att kroppen efter en avliden öppnas och undersöks invändigt. Obduktionen kan vara klinisk eller rättsmedicinsk (4 § obduktionslagen). För kliniska obduktioner finns regler i 6–11 §§ medan de rättsmedicinska undersökningarna av avlidna regleras i 12–20 §§. Jag begränsar min redogörelse till de rättsmedicinska undersökningarna.

Vid en obduktion får organ och annat material tas ur kroppen för undersökning, om det behövs för att syftet med obduktionen ska kunna tillgodoses. Biologiskt material ska läggas tillbaka i kroppen när obduktionen har slutförts, om inte syftet med obduktionen kräver att materialet tas till vara för undersökning under en längre tid (5 § obduktionslagen). Regeln ger uttryck för att en obduktion i vanliga fall inte ska innefatta något annat tagande av biologiskt material än sådant som behövs för att syftet med obduktionen ska kunna tillgodoses, men syftet ska inte tolkas för snävt (prop. 1994/95:148 s. 92). Till skillnad från vad som gäller vid transplantationer och andra åtgärder som avses i lagen (1995:831) om transplantation m.m. tas inte det uttagna materialet till vara för annan användning. Bestämmelsen innebär också att uttaget biologiskt material får undersökas ytterligare utanför kroppen även efter obduktionen om syftet med obduktionen kräver det. Det kan t.ex. vara fråga om vävnad som behöver undersökas laboriemässigt eller på något annat mera tidskrävande sätt (a. prop. s. 92 f.). Användning för något annat ändamål av biologiskt material som tagits ut i samband med en obduktion måste dock ske enligt de regler som gäller för dessa åtgärder (a. prop. s. 93).

Med rättsmedicinsk undersökning avses bl.a. en rättsmedicinsk obduktion (12 § obduktionslagen). En sådan undersökning av en avliden får göras om undersökningen kan antas vara av betydelse för utredningen av ett dödsfall som inträffat under sådana omständigheter att det bl.a. inte skäligen kan bortses från möjligheten att dödsfallet har samband med ett brott (13 §). En rättsmedicinsk undersökning får också göras om ett dödsfall kan antas ha orsakats av yttre påverkan och undersökningen behövs för att bl.a. fastställa dödsorsaken (14 §). En rättsmedicinsk undersökning får genomföras även om åtgärden strider mot den avlidnes eller de närståendes inställning (17 §). Undersökningen beslutas av

Polismyndigheten eller i förekommande fall av åklagare eller allmän domstol (18 §).

Det finns vissa bestämmelser i begravningslagen (1990:1144) och begravningsförordningen (1990:1147) som har betydelse för det rättsmedicinska området, bl.a. de om reglering av dödsbevis och intyg om dödsorsak. Enligt 5 kap. 10 § första och andra stycket begravningslagen ska stoftet efter en avliden kremeras eller gravsättas snarast möjligt och senast en månad efter dödsfallet. Skatteverket får dock medge anstånd med detta, om det finns särskilda skäl.

Hantering av humanbiologiskt material

Reglering av hantering av humanbiologiskt material, som exempelvis vävnadsprover, finns i huvudsak i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m. Denna lag gäller dock främst biobanker som inrättats i yrkesmässigt bedriven hälso- och sjukvård och omfattar i regel inte RMV:s verksamhet (se SOU 2017:80 s. 212). En följd av detta är att RMV:s hantering av humanbiologiskt material till viss del är oreglerad, främst avseende frågor om bevarande, utlämnande och förstöring av sådant material (a. bet. s. 212 och 218).

Serviceskyldighet

Av 4 § förvaltningslagen (1986:223), som gällde vid tiden för den aktuella händelsen, följer bl.a. att varje myndighet ska lämna upplysningar, vägledning, råd och annan sådan hjälp till enskilda i frågor som rör myndighetens verksamhetsområde. Hjälpen ska lämnas i den utsträckning som är lämplig med hänsyn till frågans art, den enskildes behov av hjälp och myndighetens verksamhet. Frågor från enskilda ska besvaras så snart som möjligt. Den 1 juli 2018 trädde förvaltningslagen (2017:900) i kraft. Motsvarande regler finns numera i 6 § i den nya lagen.

Bedömning

RMV:s hantering av visst humanbiologiskt material

Det har nyligen genomförts en översyn av regelverket för RMV:s verksamhet. I betänkandet Stärkt integritet i Rättsmedicinalverkets verksamhet (SOU 2017:80) konstaterades, vilket framgår av redogörelsen för den rättsliga regleringen ovan, att myndighetens hantering av humanbiologiskt material till viss del är oreglerad.

I mitt yttrande över det nämnda betänkandet konstaterade jag bl.a. att prover av humanbiologiskt material innehåller en oändlig mängd integritetskänslig information och att det givetvis är otillfredsställande att RMV:s hantering av sådana prover hittills har varit oreglerad (JO:s dnr R 130-2017). Jag välkomnade därför en särskild lag om hanteringen av humanbiologiskt material vid myndigheten. I betänkandet föreslogs i detta avseende bl.a. att RMV skulle ges omfattande möjligheter att använda prover som insamlats utan samtycke för nya ändamål, däribland forskning, samt att bevara materialet utan fastslagna tids-

gränser och lämna ut det till andra mottagare utan närmare restriktioner. Jag kunde inte tillstyrka förslagen eftersom de i vissa avseenden var alltför långtgående.

Jag noterar i sammanhanget att det i det ovannämnda betänkandet anges att RMV:s rutiner på det rättsmedicinska området innebär att glas innehållande prover bevaras i minst fem år samt att paraffinklossar med humanbiologiskt material bevaras tills vidare (SOU 2017:80 s. 209). En anledning till bevarandet av paraffinklossar uppges vara att det även efter mycket lång tid kan bli aktuellt med förnyade utredningar och analyser för exempelvis olösta brott där det saknas preskriptionstid, såsom mord och dråp. Detta innebär att sådant material kan förvaras hos myndigheten för praktiskt taget obegränsad tid. De omständigheter som AA har beskrivit i sin anmälan tyder på att motsvarande rutiner för bevarande av provmaterial har tillämpats efter obduktionen av hennes make, trots att dödsorsaken bedömts vara sjukdom.

RMV har i sitt remissvar redogjort för myndighetens hantering av det humanbiologiska material som togs om hand i samband med den rättsmedicinska obduktionen av AA:s make. Som framgår av redogörelsen för den rättsliga regleringen har myndigheten rättsligt stöd för att i samband med en sådan obduktion ta ut visst biologiskt material ur den avlidnes kropp för vidare undersökningar. Huvudregeln enligt 5 § obduktionslagen är dock att allt biologiskt material ska läggas tillbaka i kroppen när obduktionen har slutförts. Om biologiskt material ska tas till vara för undersökning även efter obduktionen, måste en sådan åtgärd föregås av en prövning av om detta är nödvändigt. Det får alltså enligt min mening inte förekomma att biologiskt material rutinmässigt tas ur kroppar för vidare hantering, utan att det finns något konkret behov av en sådan åtgärd i det enskilda fallet. Som jag förstår RMV:s remissvar tillämpar myndigheten en ordning som innebär att det vid en rättsmedicinsk undersökning alltid tas prover av humanbiologiskt material som läggs i paraffinklossar för vidare analys efter obduktionen. Myndigheten tycks alltså vara av uppfattningen att dessa åtgärder är nödvändiga, utifrån syftet med den rättsmedicinska obduktionen. Det kan givetvis förhålla sig på detta sätt och utifrån den utredning som finns i ärendet finner jag inte anledning att ifrågasätta den tillämpade ordningen. Mot bakgrund av vad som har kommit fram finner jag därmed inte skäl att uttala någon kritik mot RMV i denna del.

Det har vidare framgått att RMV, efter begäran från AA, har lämnat ut det aktuella humanbiologiska materialet för gravsättning. Jag kan inte tolka detta på något annat sätt än att en fortsatt förvaring av materialet hos myndigheten vid närmare övervägande inte har ansetts behövlig. RMV har inte beskrivit vilka avvägningar som myndigheten brukar göra vid denna typ av förfrågningar om utlämnande av humanbiologiskt material. Såvitt framgår av utredningen har myndigheten inte heller tagit något eget initiativ till att lämna ut det aktuella materialet utan detta har skett först efter AA:s begäran.

Det är enligt min mening problematiskt att humanbiologiskt material som utan samtycke tagits till vara för undersökning efter en obduktion bevaras hos RMV för obestämd tid, utan att myndigheten har något egentligt behov av materialet. Det kan därför ifrågasättas om inte RMV, när resultatet av en rättsmedicinsk obduktion utesluter att ett dödsfall har samband med brott, i anslutning till slutrapportering av ärendet bör samråda med uppdragsgivaren i frågan om det aktuella humanbiologiska materialet kan förstöras eller om det bör lämnas ut för gravsättning samt därefter vidta de åtgärder som krävs. Naturligtvis kan ett sådant utlämnande endast ske i den utsträckning det är förenligt med gällande regelverk, såsom begravningslagen, och bara i fall där det inte bedöms kunna uppkomma något behov av förnyade rättsmedicinska undersökningar av materialet. Hur hanteringen av humanbiologiskt material ska ske inom RMV:s verksamhet är dock ytterst en fråga som bör behandlas inom ramen för det pågående lagstiftningsarbetet. Med hänsyn till avsaknaden av reglering och den otydlighet som finns när det gäller förutsättningarna för myndighetens hantering av humanbiologiskt material, riktar jag emellertid inte heller i denna del någon kritik mot RMV för handläggningen av ärendet rörande AA:s make.

Serviceskyldighet

RMV har inte tillbakavisat AA:s uppgifter om att hon inte fick svar på sina frågor inom rimlig tid. Jag ser inte heller någon anledning att ifrågasätta AA:s uppgifter i denna del. Med anledning av AA:s förfrågningar borde RMV så snart som möjligt ha gett henne någon form av besked. RMV kan inte undgå kritik för att så inte har skett.

Övrigt

Vad AA anfört i övrigt föranleder inte någon åtgärd eller något uttalande från min sida.

Sammanfattning

Enligt min mening illustrerar detta ärende på ett tydligt sätt det mycket otillfredsställande i förhållandet att det saknas reglering av bl.a. RMV:s bevarande och utlämnande av humanbiologiskt material. Eftersom det för närvarande pågår en översyn av regelverket på området finner jag inte skäl att göra någon särskild framställning om behovet av en sådan. Det ovannämnda betänkandet har dock ännu inte lett till någon lagstiftning, varför jag överlämnar en kopia av detta beslut till Regeringskansliet (Justitiedepartementet) för kännedom.

Ärendet avslutas.